

hoppfullt alternativ som tillerkänner människor delaktighet och skapande möjlighet. Den är dessutom ett modest alternativ som inser sin tidsbestämda begränsning och slutligen är den «a responsible doctrine, for it holds that we are in part creators of the future and it calls us to create that future with care» (191).

Anne-Louise Eriksson

Theologische Realenzyklopädie. Band 28–32. Hg. von Gerhard Müller, Walter de Gruyter, Berlin 1997–2001

Initiativtagaren till *Theologische Realenzyklopädie*, professorn i systematisk teologi i Marburg, Carl Heinz Ratschow (f. 1911) avled den 10 november 1999. I inledningen till volym 31 ägnas honom några minnesord av den nuvarande huvudredaktören, Landesbischof em. Gerhard Müller. Första volymen i *TRE* publicerades 1977. Men redan i samband med några gästföreläsningar i Lund hösten 1965 skisserade C. H. Ratschow planerna på en nyttigåva av den kända *Real-encyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, vars senaste volym i 3. upplagan utkommit 1908. Kort tid efter nyssnämnda gästföreläsningar, kodifierade i arbetet *Gott existiert*, Berlin 1966, publicerade C.H. Ratschow riktlinjerna för projektet *TRE*. De förekommer i svensk översättning i en något förkortad form i *STK* 1969, s. 67 f. Fram till 1986 stod Ratschow som redaktör för avdelningen dogmatik och bidrog bl.a. med artiklarna *Eschatologie* och det systematiska bidraget inom artikeln *Heilige Schrift*. Projektet *TRE* har blivit mer omfattande än ursprungligen beräknat. Artiklarna har vuxit ut till omfattande undersökningar i en utsträckning som gått utöver planerna.

I Band 28 (*Pürstinger–Religionsphilosophie*) möter bland viktiga översiktsartiklar: «Qumran» (35 sid.), «Realismus» (15 sid.), «Rechtfertigung» (84 sid.), den sistnämnda en artikel, som också ger förhistorien till den gemensamma romersk-lutherska överenskommelsen 1999, «Religion» (48 sid.), där författaren bl.a. tar ställning till bidrag av Nathan Söderblom och Geo Widengren. Några biografier, även av intresse för svensk teologihistoria, är bl.a. de som gäller Samuel von Pufendorf, Johann Jacob Rambach och Petrus Ramus.

I Band 29 (*Religionspsychologie–Samaritaner*) möter ett par betydande konstnärsbiografier, över Rembrandt och Rubens, båda med ett förnämligt, omfattande bildmaterial. En instruktiv artikel om Rhetorik är av aktuellt intresse. Birgit Stolts studier över Luther

uppmärksammas, men Jan Lindhardts pionjärbete i ämnet, vad gäller Luther, Rhetor, Poeta. Historicus, Aarhus 1979, har förbisetts. Universitetets i Rostock historia, som varit av så stor betydelse för svensk teologi, skildras av sverigekännaren Gert Haendler, professor i Rostock. En viktig översiktsartikel behandlar Albrecht Ritschl och den ritschlska skolan. Det på grund av den ambivalenta innebörden svårbeskrivna begreppet «sektularisering» ägnas en omfattande och instruktiv artikel.

Band 30 (Samuel–Seele) innehåller artikeln *Schweden*, en översikt över Sveriges historia utifrån kyrkohistoriska aspekter. Första delen behandlar medeltiden och är författad av Bertil Nilsson, särskilt lämpad för uppdraget, eftersom han samtidigt fullbordat första delen av Sveriges kyrkohistoria, *Missionstid* och *tidig medeltid*, Stockholm 1998. Andra delen, «Reformationszeit bis Neuzeit», är skriven av Anders Jarlert, som också står för en tredje avdelning, «Gegenwärtige Verhältnisse». Artikeln «Schweden» är ett utmärkt repetitorium för den som läst ämnet kyrkohistoria och en översikt och introduktion av hög kvalitet för den som söker denna form av insikter, en «kortfilm» över svensk kyrkohistoria, om man så vill uttrycka det, med en bild, som anger att framställningen är både åskådlig och medryckande, ofta pregnant sammanfattningar av ett komplicerat forskningsläge. Bibliografin — av naturliga skäl i huvudsak begränsad till nyare arbeten — innehåller många eljest förbisidda bidrag. Kartor över den svenska stiftsindelningen under olika epoker finns med. En särskild eloge förtjänar översättaren, professor Knut Schäferdiek, Bonn, som ibland haft svåra problem att lösa. Beträffande ordet «frälse» tillfogar han själv en not för att förklara. Och att «enskifte» på tyska heter «Flurbereinigung» verkar höra till en avancerad lexi-konkunskap.

I samma band möter flera tungt vägande bidrag till centrala ämnen, bl.a. artikeln om «Schleiermacher» (50 sid.) av professor Herman Fischer, Hamburg, om «Schöpfer/Schöpfung» (100 sid.), bl.a. av professor Osvald Bayer, Tübingen, samt bidrag om Bibeln och om hermeneutiken, under rubrikerna «Schrift, Heilige», och «Schriftauslegung» (tillsammans omkring 100 sid.). När det gäller hermeneutiken (Schriftauslegung) föreligger en framställning av dess historia fram t.o.m. 1700-talet och därtill en systematisk-teologisk analys. Men temats omfång och komplicerade problematik föranleder *TRE*:s huvudredaktör, Gerhard Müller, att tillfoga en förklaring: «Eine systematische Geschichte der Schriftauslegung seit dem 19. Jh. gibt es nicht und kann es vielleicht auch nicht geben.» I stället hänvisar han till en rad andra artiklar, där temat behandlas under olika aspekter och

i bestämda konkreta sammanhang (s. 488, Schriftauslegung III, 5.5). Werner Jeanronds forskningsbidrag kring detta tema har legat för nära inpå i tiden för att ha uppmärksammats.

I Band 31 (Seelenwanderung–Sprache) har Johann Anselm Steiger, numera professor i Hamburg, skrivit artikeln «Seelsorge». Den markerar en nyorientering av ämnet, som är beaktansvärd. Från tidigare undervisning, åtminstone här i Sverige, kan man erinra sig, att «själavård» på sin höjd betraktades som en specialitet inom «prakten», den praktisk-teologiska utbildningen. Den ansågs ligga utanför den vetenskapliga teologins domäner. Steiger finner däremot «Seelsorge» vara grundad i den bibliska teologins och antropologins centrum. «Daher ist Seelsorge nicht ein Spezialfall der (gar nur Praktischen) Theologie, sondern umgreift christliches Denken und Handeln in enzyklopädischer Weise» (S. 7, 42–44). I det historiska avsnittet kan han sedan anknyta till den «terapeutiska» teologin, som på sin tid var ett givet program i undervisning och predikan. Genom Luther blev «Seelsorge» ett huvudord i det teologiska språkbruket, för Melancthon blev *consolatio* teologins «finis ultimus». Även för Schleiermacher var detta perspektiv levande, och det är välkänt, att den dialektiska teologin lade stor vikt vid själavården, som behandlades i läroböcker med bestämd kritik av kulturprotestantismen. Efter mitten av 1900-talet har också empiriska psykologiska och psykoterapeutiska aspekter tagits upp och gjorts fruktbara inom själavården. Den praktisk-teologiska sidan av själavården, dess konkreta utgestaltung, presenteras i två bidrag av Eberhard Hauschildt, Bonn.

En rad biografier, även av särskilt skandinaviskt intresse möter i band 31: Johann Salomo Semler (av G. Hornig), Nathan Söderblom (av M. Stausberg), Niels Andersen Sjøe (av S. Andersen), Rudolph Sohm (av R. Pahud de Mortanges), Philipp Jakob Spener (av J. Wallmann), Spinoza (av K. Hammacher). Av större översiktsartiklar kan nämnas: Sozialwissenschaften och Sprache/ Sprachwissenschaft/ Sprachphilosophie (58 sidor, av olika författare). I den sistnämnda artikeln kan uppdelningen på vitt skilda aspekter synas berättigad men försvårar också överblicken. Man kunde efterlysa en tydligare markering av reformationens bidrag, t.ex. utifrån A. Beutels utförliga arbete om Luthers språkförståelse, eller av J. G. Hamanns kritik av Kant i dessa frågor.

Med Band 32 (Spurgeon–Taylor) passerar *TRE* bokstaven S. I den gamla RE återstod från bokstaven T endast en tiondedel av verket. Det betyder att man kan förmoda ett fullbordande av *TRE* i en inte alltför avlägsen framtid. I volym 32 möter intressanta bio-

grafier över C. H. Spurgeon, W. Stählin, Johannes Staupitz, Victorin Strigel, Fr. Suarez, Johannes Tauler. Om Emauel Swedenborg och swedenborgianerna skriver Harry Lenhammar, Uppsala, det enda bidraget från Sverige i detta band. Bland de stora översikterna märks framför allt artiklarna «Sünde» och «Taufe» (omkring 80 sidor vardera). I partiet om dopet i NT kan man notera, att missionsbefallningen, Matt 28:16–20, inte ses som en efterkonstruktion i urförsamlingen utan som en punkt, som hela Matteusevangeliet syftar fram till, och som därför utgör dess teologiska och hermeneutiska nyckel.

Bengt Hägglund

Graham Ward (ed.): *The Blackwell Companion to Postmodern Theology* (Blackwell Companions to Religion). xxviii + 530 sid. Blackwell, Oxford 2001.

Den engelske teologen Graham Ward har utan tvekan etablerat sig som en av de intressantaste (och mest påstridiga) rösterna inom postmodern teologi. Dels har han ett eget konstruktivt författarskap som spänner över traditionell systematisk teologi, fenomenologi, kritisk teori och cultural theory, senast exemplifierat i *Cities of God* (2000). Dels är han också en flitig introduktör genom ett antal antologier: *The Postmodern God* (1997) och *The Certeau Reader* (1999). Han är dessutom tillsammans med John Milbank och Catherine Pickstock redaktör för den mest diskuterade teologiska antologin under det senaste decenniet: *Radical Orthodoxy* (1998). Det är sålunda en produktiv teolog med vida intressen, och intressenas bredd visar sig mycket tydligt i hans senaste antologi: *The Blackwell Companion to Postmodern Theology*.

Vad kan hålla samman en antologi om postmodern antologi med 31 olika författare som inte bara har skilda teoretiska perspektiv utan som skriver som kristna, judar och ateister om förintelsen, jazz, eko-krisen och det amerikanska fängelsesystemet? Det undrar Ward själv i sitt förord. Från början hade han tänkt bokstavsordning som en lämplig strukturerande princip, men på inrådan av en kollega har han sorterat författarnas artiklar under sju olika rubriker: estetik, etik, gender, hermeneutik, fenomenologi, «Heideggerians» och «Derrideans». Bokstavsordning hade blivit för modernt, det hade dolt de intensiva spänningar som finns mellan olika författare i antologin.

Men vad är det postmoderna i en postmodern teologi? Ward ger ett svar i sin introduktion. Det vanskliga ordet postmodernism vill beteckna en social förändring som bland annat inneburit att den moderna sekularismen har imploderat. Med sekularismens implosion menar Ward att de interna krafter som burit